

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА ВІРШОВАНА КАЗКА: ВЕКТОРИ РУХУ

Олена Кицан

Кандидат філологічних наук, Східноєвропейський національний університет імені
Лесі Українки
e-mail: kican@bigmir.net

ABSTRACT

Kytsan Olena. Modern Ukrainian literary fairy-tale in verse: vectors of development.

In the article you can find an attempt of system analysis of a modern Ukrainian literary fairy-tale in verse of the end of XX century in the major aspects of its study (genre generation, modern interpretation of literary fairy-tales, peculiarities of versification). Of all other genres, literary fairy-tale which is a genre-style modification of a fairy-tale, despite its ever increasing popularity in modern Ukrainian literature remains an insufficiently investigated phenomenon.

It has been traced the link with a folk tale, its topics, plot and characters. Special attention is drawn to the evolution of literary fairy-tale of the end of XX century, the direction of its development – strengthening or weakening of its folk origin. Verse study analysis of some samples of modern literary fairy-tale is made. Modern fairy tales composed in verse libre, which are increasingly more often encountered in the works of both famous Ukrainian writers and young generation are investigated. The object of interest also includes the works authors of which do not segregate genre definition «fairy tale» as a part of a title, though appeal to the names of famous folk stories or fairy tales.

Keywords: author, literary fairy-tale in verse, genre, folktale, pretext, folklore, author's outlook.

Кицан Елена. Современная украинская литературная стихотворная сказка: векторы движения.

В статье сделана попытка системного анализа украинской литературной стихотворной сказки конца XX века в важнейших аспектах ее изучения (становление жанра, современная интерпретация литературных сказок, особенности стихосложения). Именно литературная стихотворная сказка, которая является жанрово-стилевой модификацией литературной сказки, невзирая на свою все большую популярность в современной украинской литературе, все еще является недостаточно изученным явлением. Прослежена связь с народной сказкой, ее тематикой, сюжетом, персонажами. Особенное внимание уделялось эволюции литературной стихотворной сказки, в каком направлении она развивается – усиление или послабление фольклорного начала.

Сделан стиховедческий анализ отдельных образцов современной литературной стихотворной сказки. Отдельно исследованы современные сказки, написанные верлибром, которые все чаще случаются в творчестве как уже известных украинских писателей, так и у молодого поколения. Объектом внимания стали также произведения, авторы которых не выносят в заглавие жанровое определение "сказка", но апеллируют к названиям известных народных или литературных сказок.

Ключевые слова: автор, стихотворная литературная сказка, жанр, народная сказка, претекст, фольклор, авторское мировоззрение.

У статті зроблена спроба системного аналізу української літературної віршованої казки кінця XX століття в найважливіших аспектах її вивчення (становлення жанру, осучаснена інтерпретація літературних казок, особливості віршування). Сама літературна віршована казка, яка є жанрово-стильовою модифікацією літературної казки, попри свою все більшу популярність у сучасній українській літературі, все ще є недостатньо вивченим явищем.

Простежено зв'язок із народною казкою, її тематикою, сюжетом, персонажами. Особлива увага приділялася еволюції літературної віршованої казки кінця XX ст., в якому на-

прямку вона розвивається – посилення чи послаблення фольклорного начала. Зроблено віршознавчий аналіз окремих зразків сучасної літературної віршованої казки. Окремо досліджено сучасні казки, написані верлібром, які все частіше трапляються у творчості як вже відомих українських письменників, так і в молодого покоління. Об'єктом уваги стали також твори, автори яких не виносять у заголовок жанрове визначення «казка», але апелюють до назв відомих народних чи літературних казок.

Ключові слова: автор, віршована літературна казка, жанр, народна казка, претекст, фольклор, авторський світообраз.

ПОСТАНОВКА НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ.

Казка – це один із найбільш традиційних жанрів українського фольклору і літератури. Він вже давно перестав сприйматися лише як література для дітей. І якщо народна казка родом із фольклору, то на виникнення і розвиток літературної казки вплинули не лише фольклорні, а й власне літературні процеси. Вона синтезує в собі фольклорний жанр і літературу, традицію і новаторство.

Все частіше до літературної казки звертаються письменники, які піднімають важливі, і зовсім «недитячі» питання. Орієнтуючись на різновікового читача, авторська казка доводить свою універсальність і живучість.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ЦЬОЇ ПРОБЛЕМИ

Явище літературної казки у своїх роботах намагалися осмислити Л. Брауде, О. Гарачковська, Л. Дереза, Л. Овчиннікова, Г. Сабат, Н. Тихолоз, О. Цалапова, Ю. Ярмиш та ін. З їхніх робіт можна зробити висновок, що літературна казка хоча і зберігає зв'язок із фольклорною першоосновою, все ж значною мірою орієнтується на сучасність, на актуальні проблеми доби. Зазвичай на канонічні ознаки жанру (казковий сюжет, настанова на вимисел, умовність хронотопу, вигадані персонажі) часто накладається оригінальна авторська ідея.

Мета і завдання статті. Саме літературна віршована казка, яка є жанрово-стильовою модифікацією літературної казки, і останнім часом стає все більш популярною, потребує подальших наукових досліджень. І коли народна казка вже достатньо вивчена літературознавцями та фольклористами, то літературна казка лише віднедавна стала привертати увагу дослідників. Якщо не брати до уваги окремі літературознавчі розвідки, на сьогодні немає жодного ґрунтовного дослідження української літературної віршованої казки.

Саме тому мета нашої статті полягає у вивченні художньої своєрідності української літературної віршованої казки кінця ХХ ст. Зазначена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- з'ясувати головні дискусійні проблеми;
- вивчення літературної віршованої казки, як особливого жанру літератури;
- визначити й обґрунтувати взаємодію фольклорних і літературних компонентів у жанровій матриці української літературної віршованої казки;
- простежити за зміною віршування літературної віршованої казки впродовж її розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ Й ОБҐРУНТУВАННЯ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Л. Брауде трактує літературну казку як «авторський художній прозовий або поетичний твір, заснований чи то на фольклорних джерелах, чи то вигаданий самим автором, але в будь-якому випадку залежний від його волі; твір в основному фантастичний, який зображує дивовижні пригоди вигаданих чи традиційних казкових героїв та в деяких випадках спрямований на дітей; твір, в якому диво грає роль сюжетоформуючого фактора, допомагає охарактеризувати персонажів» [3, с. 234].

Першоджерелом літературної віршованої казки, як і прозової, була казка народна, визначальні характеристики якої увійшли до відповідної жанрової матриці, дешовидозмінив-ши відповідно до авторського задуму, вимоги доби.

Зачинателями жанру літературної віршованої казки в добу становлення нової української літератури були митці початку XIX століття П. Білецький-Носенко та О. Бодянский. Звісно, що з того часу змінилася не тільки тематика казок, а й їхнє віршування.

На формування жанру авторської віршованої казки вплинули складні етапи розвитку української літератури, віршування в тому числі. А тому сьогодні зовсім не дивною є написання віршованої казки верлібром, який набирає все більше обертів в українській літературі. Такими є казки В. Голобородька «Телесик», «Кривенька качечка», Н. Гончара «Казка-показка про Байду-немову».

Н. Копистянська зазначає, що літературна казка розвивається в трьох руслах:

Казка для дітей, яка зберігає найбільш дієвий зв'язок із фольклорними мотивами, а тому і з казковим сюжетним хронотопом;

Казка, яка має подвійного адресата – дітей і дорослих;

Казка, призначена лише для дорослих [9, с. 88].

Зберігають свою популярність віршовані казки, призначені для найменших читачів. Даний літературний жанр у великій мірі спирається як на традиції народних казок, так і на малі фольклорні жанри. Також тут присутні елементи і дитячої усної творчості. Характерними рисами такої казки є дуже швидка зміна персонажів, максимальна насиченість дією.

Чимало сучасних авторів, які загалом писали для дорослих, спробували свої сили у написанні віршованих казок для дітей (Г. Крук «Казка про мишу», Г. Осадко «Як дракончик Юрасик врятував ліс від браконьєра», М. Савка «Казка про старого Лева»). Розглянемо «Казку про ослика» Галини Крук:

Жив-собі, був-собі ослик Осел.		Д4
Мав, що для ослика треба, усе:		Д4
голову, вуха, всі ноги і хвостик –		Д4
Як бачимо, звичайнісінький ослик.	Дк4	
Мав отой ослик рідні небагато:		Д4
як то годиться, мама і тато,		Дк4
дванадцять братів і сестричок зо сім,	Дк4	
бабусь одинадцять (на завидки всім),		Дк4
стільки ж у нього було дідусів	Д4	
(тіток і дядьків не рахуєм зовсім,		Дк4
хіба найсуворішу тітку Горпину) –		Дк4
словом, мав ослик звичайну родину... [8]	Д4	

Вірш починається традиційним для казки зачином «Жив-собі, був-собі». Виразний антропоморфізм, велика кількість другорядних персонажів, перелічувальна інтонація, повчальний зміст є традиційними жанровими ознаками жанру. Але попри це авторка осучаснює власну казку, пристосовує до реального часу (ослик їсть спагеті, носить у школу бінокль, пістолет, уміє стріляти з рогатки). У вірші маємо чергування чотиристопного дактиля і чотириіктового дольника. Будова твору астрофічна, римування парне.

Дуже часто в сюжеті віршованої казки переплітається страшне і смішне, що посилює динамічне напруження. Розпочавшись із якоїсь лякливої ситуації, надалі казка абсолютно несподівано завершується комічними епізодами. Це викликає особливі емоції у дітей. Яскравим прикладом є «**Страшна казка**» І. Андрусяка, яка через велику кількість лексичних повторів і правильний силабо-тонічний ритм (тристопний амфібрахій) є легкою для запам'ятовування:

У темному-темному лісі
жив темний-претемний ліс,
а в темнім-претемнім лісі
було дуже темно скрізь.

Там бігали темні вовчиська
і темних ловили зайців,
і там, не далеко й не близько,
жив дідько у чорнім яйці.

Той дідько був темний-претемний
і темні творив діла,
а в ньому іще темніша
чортяча душа жила.

Вона цю страшнющу казку
мотала собі на вус...
Їй також повірити важко,
що ти такий боягуз![1].

Створенню особливої поетики казки слугують багаточисельні повтори: повтор епітетів, граматичних структур.

Досить цікавими видаються казки, адресовані дорослому читачу. Але окремо слід виділяти ті твори, які містять жанрове визначення «казка» у заголовку, але насправді є творами ліричного характеру, які позбавлені казкової сюжетної основи та інших канонічних ознак жанру (Р. Скиба «Казочка», В.Голобородько «Казка», І. Малкович «Казка», В.Верховень «Зимова казка» та ін.). Або ж наприклад, «Зимова казка» Віри Вовк:

Була зима і сніг пухнастий,
І присмерк синій, як сапфір,
І місто тихе, срібношате,
Колихане в колиці зір.

На закруті дороги – диво:
Старий світильник-чародій
На тебе глянув жартівливо
Й перетворив у принца мрій.

Та що ж: зеленими очима
Як смок, заблискотів трамвай, –
"Принцесу" красти біг по шинах
У зачарований наш край.

Скінчилося! Чи ти не думав
Зі смоком битися ніколи
За те, що він зі свистом-шумом
Поніс мене... під браму школи!?[5].

По-суті, визначення «казка» лише задає настроєвість твору. Вірш написаний чотири-стопним ямбом з перехресним римуванням (попарна зміна жіночих і чоловічих рим).

Жанр літературної казки, його різновиди та модифікації мають потужний генетичний потенціал, що дає можливість простежити за їх реалізацією в конкретні періоди розвитку художньої літератури.

У процесі свого розвитку літературна казка виступає у трьох основних різновидах:

- казки-переспіви (перекази), які характеризуються збереженням народнопоетичної стилістики і сюжетної канви ([В. Лучук «Найдорожче» \(за російською казкою\)\[6\]](#)). Поети, які пішли шляхом стилізації, зберегли поважне ставлення до прототипу. Серед сучасних віршованих казок ця група є найменш популярною. В Івана Левченка є «Казка про Іванове

щастя», яка є переспівом відомої російської народної казки «Казка про молодильні яблука й живу воду».

- авторські казки, написані за фольклорними мотивами, які відтворюють у тексті лише деякі елементи народного прототипа. Беручи фольклорний сюжет за основу, автори поступово намагалися віддистанціюватися від нього і надати вже відомому сюжету нове змістове наповнення (В. Голобородько «Кривенька качечка» і «Телесик», О. Забужко «Попелюшка», Я. Черногуз «Кривенька качечка», Віктор Терен «Котигорошко» (Українська народна казка, переписана в ХХ столітті)).

- оригінальні казки, в яких не простежується фольклорна основа. Ця група на сьогодні є найчисельнішою: О. Головка «Казочка про Якбикала», І. Бондар-Терещенко «Рукавичка», О. Кротюк «Чорне море й синій кит», Г. Осадко «Як дракончик Юрасик врятував ліс від браконьєра», Л. Полтава «Казка про Чародія-лиходія, Івасика і Чорне море», Б. Рубчак «Казка про день», М. Савка «Казка про старого лева»).

Особливо цікавим у віршознавчому плані є триптих Н. Білоцерківець «Казки»:

Жінка жила в хаті, а корова в хліві,	6+6	
Одне одного годували,	9	
Були діти, а тепер нема,	4+5	
Було літо, війна, весна.	4+4	
І лишилися вони	7	
Муку мукати.	5	
Ой му, му.		3
У хаті і в хліві.	6	

II

Тобі, коню, не гуляти, а у плузі степ орати.
Тобі, хлопче, не любити, а по війнах походити.

...Та й ішли літа,
Старіючи...
Друже-брате мій
А я коник твій.

5
5

Ти у мене, я у тебе,
Ми обоє у себе.

4+4
4+3

Нідружини, нідитини,
Тільки рани вповдовжспини.

4+4
4+4

Тільки вповдовжжкрові
Згустки пурпурові.

6
6

III

Собака й дитинча в лопухах сиділи,
А мама з собакою на німців кричали.

6+6
7+6

А мама з собакою на груші висіли,
Собака й дитинча в лопухах кричали.

7+6
6+6

...Тихо-тихо.
Лопухи ростуть.
Сонечко дивиться, усміхається[4].

По-суті, цикл «Казок» із трьох невеличких частин – це переосмислення жанру. Авторці вдалося здивувати читача, перш за все, опозицією «заголовок-текст». Прочитавши назву триптиху, читач налаштовується на щось світле, чарівне, дитинне, або хоча б на щасливе закінчення. Натомість отримуємо зовсім недитячу тему війни, змалювання трагічних подій народного життя.

На прикладі другого вірша можемо простежити особливі паратекстуальні зв'язки, які виявляються у відношенні поетичного тексту до його епіграфу. Цей додатковий інформаційний носій дозволяє розширити смислове поле твору і є своєрідним ключем до його інтерпретації. У нашому випадку епіграф натякає нам на народно-пісенну основу тексту Н. Білоцерківець. Адже авторка використала нерівноскладову її форму, коли кількість слабів варіюється від рядка до рядка.

У віршуванні можна помітити вплив раннього Тичини: народнопісенний ритм, еліпси, образний «мінімалізм», який посилює експресію. Трансформація народнопісенної моделі відбувається за рахунок композиційного ускладнення, а також тонізації ритму.

Для народнопісенної творчості відповідність між строфічною та ритмічною організацією пісні не є характерною, що ми бачимо і на прикладі триптиху. У першому вірші рима ледь відчутна, здебільшого вона тримається на одному наголошеному звукові. У другому вірші маємо дворядкову строфу і парне римування. Щодо третього тексту, то тут до кінця вірша рима взагалі зникає. Відбувається перехід до верлібру. Цикл «Казки» є спробою поєднати народнопоетичну стилістику із, умовно кажучи, модерністською поетикою.

Ще один пласт творів, коли автори у заголовку не виносять жанрове визначення «казка», але апелюють до назв відомих народних чи літературних казок, як от у К. Бабкіної «Кіт у чоботях», В. Голобородька «Кривенька качечка», О. Забужко «Попелюшка», чи знову ж таки у Н. Білоцерківець «Русалочка»:

Русалочка плаче вночі під мостами Дніпра –
Вже й літо минає.

Минула любов, сигарета в руці догора –
І не догорає.

Три літа, чотири – відкрию вікно на Дніпро,
Опівночі встану:

Горить сигарета, горить, мов підпалена кров,
Вгорі над мостами.

Сто літ пролетіло, здригнулися очі мої
В підземному смерчі,

Як пальці твої, що тримали мене і її.
Згоріли по плечі.

За вічністю вічність пала сигарета стара,
І тоскно, неначе

Вже під немостами уже не-Дніпра
Русалочка плаче. [4, с. 10]

У вірші п'ятистопний дактиль попарно змінюється двостопним, що надає йому рвучкого ритму. Поезія астрофічна, і має форму кільця (*русалочка плаче*).

Зовсім по-новому звучить усім відома казка «Попелюшка» в авторстві Оксани Забужко. Попри те, що казка осучаснена, поетеса залишає впродовж тексту натяки читачеві на давно відомий сюжет: «а на підлозі репнутий гарбуз», «а може, то був сон – той цілий бал», «в цій кухні не влізна тебе ніхто – ні принц, ні двір, ні мачуха, ні сестри», «десь там, в палаці, згублений личак стає смерк криштальним черевичком».

І зовсім таки у душі казки фінал твору:

і	і	хеппі-енд,	і	сажа,	і	кагла,
і		висяжкапічна,	і		леп	придворнихзвичок...
Простітьмені.			Робила–що			могла.
Один був	тріх–згубила	черевичок.				

Серед сучасних реалій – телевізор, сигналізація, газетний репортаж, екскурсанти. Осучаснено і архетипний образ Попелюшки, який цілком відповідає суспільним патріархальним очікуванням. Попелюшка виявляє такі риси, як пасивність, покірність долі, відсутність амбіцій, каяття, в результаті постає образ жінки, яка цілком залежить від чоловіка, перебуває на його утриманні. А тому результатом такої бездіяльності є «хепі-енд» в оточенні «сажі, кагли і півної витяжки».

Не дивлячись на те, що казка написана різностопним ямбом (при домінуванні п'ятистопного), її ритм близький до прозового. Авторка використовує енкамбемани, у тому числі й словесні:

твійкоженрух, щомов питає: для ко-
го, ах, кому всімоївроки?..

І вже зовсім по-новому виглядають віршовані казки у наймолодшого покоління українських поетів-двотисячників. Покоління молоде, а казки на диво дорослі. Ось для прикладу уривок із «Кота у чоботях» К. Бабкіної:

Цемої поля і мої сади.	2-1-2-1-
Цемоїфортеці у даліні.	2-1-1-2-
Моїпасовиськабіля води,	1-2-1-2-
і моїрибини на міліні.	2-1-1-2-
При дорозіяблуні і айва,	2-1-2-1-
зеленієхміль, зріє виноград –	2-1-0-3-
все моє: трава, у травімишва,	2-1-2-1-
а над нею мат польових бригад.	2-1-2-1-
МійЧумацький шлях, і в могилах прах,	2-1-2-1-
сорок сім чудес, всі АЕС і ГЕС,	-1-1-2-1-
димвогнів в лісах і кадил в церквах,	2-1-2-1-
і туман увесь із озер і плес.	2-1-2-1-
Цемоїкомбайни і трактори,	2-1-1-2-
І заводіддим, й лихоманка жнив.	2-1-2-1-
Сутінкизійдуть на моїдвори,	-3-2-1-
і моїжінкизаведуть там спів.	2-1-2-1-
Цемоїкордони і наркота,	2-1-1-2-
цеомої наливки і самогон,	2-1-1-2-
цеомої сини в теплих животах	2-1-0-3-
достигають в мріях про закордон.	2-1-4-
Моїбожевільнівід дня до дня	1-2-2-1-
восхваляютьГосподовеім'я...	2-1-4-

Перед нами уже не класичний вірш, а саме дольник. Домінує по 4 ікти у рядку, хоча трапляється і по 5. Вірш астрофічний із перехресним римунням. Чимало рядків містять анафоричний початок. Прочитання твору утруднює збіг приголосних: *димвогнів в лісах і кадил в церквах, достигають в мріях, заведуть там, від дня.*

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.

Отже, можна підсумувати, що з часу свого виникнення і до сьогодні жанр енкамбематично-літературної віршованої казки знаходиться у постійному розвитку. І якщо на початку її виникнення, автори намагалися перевести уже відому прозову народну казку у вірші, то сучасні твори зазначеного жанрового різновиду здебільшого є оригінальними текстами. З'являються нові персонажі, нові реалії, які досить часто не мають нічого спільного із народною казкою. Окрім того постійно змінюється віршування таких казок, автори намагаються модернізувати їх ритміку, все частіше звертаючись до не класичного вірша.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусяк І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://abetka.ukrlife.org/chakalka.html>
2. Бабкіна К. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/kateryna.babkina/posts/10151865704799812>
3. Брауде Л. Ю. К истории понятия «литературная сказка» // Известия АН СССР. – Сер. лит. и яз. – Т.36. – 1977. – С. 226–234.
4. Вісімдесятники. Антологія нової української поезії [Електронний ресурс] / уклад. Ігор Римарук. – Едмонтон : Вид-во Канадського ін-ту українських студій. Альбертський університет, 1990. – 205 с.
5. Вовк В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.poetryclub.com.ua/metrs_poem.php?poem=21389
6. Воскресенська Н. О. Моя читаночка [Текст] : 1-4 кл. / Н.О. Воскресенська, К.О. Воскресенська. – Х. : Ранок-НТ, 2006. – 208 с.
7. Забужко О. Друга спроба: Вибране. / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2005. – 320 с.
8. Зелене Око. 1001 вірш: Антологія української поезії для дітей / Упорядкування, передмова, довідки про авторів І. Лучука. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 656 с.
9. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Х. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 367 с.